

HET
COÖPERATIEVE
MERK

Ton Oosterhuis

Niet om het gewin, maar voor het gezin

De geschiedenis van de verbruikskoöperatie
in Nederland vanaf 1865

Kaika KOFFIE

Kaika KOFFIE

Niet om het gewin, maar voor het gezin

Jan Laplasse, wetenschappelijk medewerker SOMA

De geschiedenis van de coöperatieve beweging, halfweg de 19e eeuw ontstaan als een alternatief maatschappijmodel voor de heersende kapitalistische economie en als praktisch middel voor de oplossing van de 'sociale quaestie', kon in Nederland totnogtoe op weinig belangstelling rekenen van sociaal-economische historici. Hoewel de verbruikskoöperaties er op hun hoogtepunt een half miljoen verbruikers verenigden en daarmee sterk verankerd waren in het maatschappelijke buurtleven, waren ze als onderzoeksitem blijkbaar minder aantrekkelijk dan traditioneel beter bestudeerde bewegingen zoals vakbonden en politieke partijen. Met *Niet om het gewin, maar voor het gezin* vult Ton Oosterhuis dus een lacune.

De auteur, zelf jarenlang tewerkgesteld bij CO-OP Nederland, reconstrueert op minutieuze wijze de geschiedenis van de Nederlandse verbruikskoöperatie vanaf de oprichting van de eerste succesvolle maatschappij in 1865 tot de roemloze neergang van de beweging in 1973. Oosterhuis opteede daarbij voor een strikt chronologische verhaallijn. Het boek is onderverdeeld in vijf periodes van exact vijfentwintig jaar. Deze aanpak laat hem weliswaar toe een klassiek verhaal te brengen van opkomst, bloei en ondergang maar verdoezelt toch wel de werkelijk betekenisvolle breukmomenten uit de coöperatieve geschiedenis. Tot de jaren 1890 bleven de verbruikskoöperaties een marginaal fenomeen (slechts 22 maatschappijen in 1890). De meeste hadden hun wortels in ambtenarenverenigingen (Eigen Hulp) en initiatieven van sociaal-liberale voor mannen. Met de oprichting in 1894 van de SDAP geraakte de coöperatie in een stroomversnelling. Onder invloed van het sociaal-democratische gedachtegoed werden de verbruikskoöperaties gepropageerd als 'de ruggengraat' van de arbeidersbeweging. Tot aan de Eerste Wereldoorlog groeide het aantal verbruikskoöperaties gestadig, ondanks tegenstand van de middenstand. Van een echte samenhang was evenwel geen sprake. Steeds meer sociale, politieke en religieuze groepen grepen naar het middel van de coöperatie en werkten zo een onvermijdelijke versnippering in de hand.

Een eerste lichtpunt in de evolutie naar meer concentratie was de aansluiting van de socialistische coöperaties tot de neutrale Nederlandsche Coöperatieve Bond (NCB) in 1905, maar voor hun niet-commerciële belangen bleven ze evenwel aangesloten bij de Bond van Nederlandse Arbeiderscoöperaties (BVNAC). De fundamentele twistappel bleef immers de financiële steun die de socialistische coöperaties gaven aan partij en vakbond. Nadat de BVNAC dit principe van winstoverdracht had laten vallen, was de weg geëffend voor een toenadering tot de NCB. Beide fuseerden in 1920 tot een Centrale Bond van Nederlandse Verbruikerscoöperaties (CBNV), maar de invloed van de verzuiling bleef voelbaar en de fusieplannen op regionaal niveau bleven dode letter, zelfs nadat in 1947 de NCB samenging met de CBNV, de groothandelsvereniging Haka en de katholieke en protestantse bonden in een nieuwe Centrale van Nederlandse Verbruikerscoöperaties, beter gekend onder de naam CO-OP Nederland. Er was uiteindelijk een structuurplan nodig waarmee in 1964 de ruim 200 bestaande lokale coöperaties werden verenigd in 19 streekcoöperaties. De oude ideologische scheidslijnen werden nu definitief uitgewist en in de plaats van de oude namen die nog naar politieke programma's verwezen (Voorwaarts, Help U Zelfen) kwamen nuchtere namen als CO-OP Gelderland, CO-OP Centrum, etc. Deze reorganisatie bleek de beweging echter niet te kunnen wapenen tegen de opkomst van nieuwe distributietechnieken zoals selfservice en grootwinkelbedrijven. Bezweken aan zijn eigen principes werd het coöperatieve concern in 1973 zo goed als volledig verkocht.

De grote verdienste van Oosterhuis is dat hij erin geslaagd is de grote lijnen van een complex en weinig gekend aspect uit de Nederlandse sociaal-economische geschiedenis te synthetiseren en in een erg leesbare tekst te presenteren. De lezer moet evenwel geen vernieuwende inzichten verwachten. Daarvoor is het bronnenapparaat ontoereikend. Oosterhuis consulteerde spijtig genoeg geen archiefbronnen maar beperkte zich tot een literatuurlijst, waarin overigens onvoldoende recente werken werden opgenomen. Een andere tekortkoming is het ontbreken van vergelijkingen met de coöperatieve ontwikkeling in de andere Europese landen. Hierdoor blijven we bijvoorbeeld wat op onze honger zitten bij de vraag waarom de coöperatieve beweging in Nederland zo moeizaam van start is gegaan. Verder ontbreekt een algemeen besluit en neemt de bijdrage over de ondergang van de coöperatie een ietwat te ruime plaats in het geheel in. Niettegenstaande zijn jarenlange participatie in de coöperatieve beweging slaagt Oosterhuis er wel in voldoende afstand te houden van zijn onderwerp. Een stellige uitzondering hierop is de wat overbodige epiloog waarin hij wijst (of hoopt?) op een mogelijk reveil van de coöperatieve beweging en niet kan weerstaan aan de verleiding om met de nodige nostalgie terug te kijken op de eens zo 'trotse toren in de Lage Landen'.

Ton Oosterhuis, Niet om het gewin, maar voor het gezin. De geschiedenis van de verbruikerscoöperatie in Nederland vanaf 1865, Den Haag: SDU Uitgevers, 2000, 237 p., ISBN 9012089344.

Recensie overgenomen uit *NEHA. Bulletin voor de economische geschiedenis*, 16(2002)2, pp. 99-101.